

TADEUSZ PALECZNY¹

WYMIARY ANALIZY RELACJI MIĘDZYKULTUROWYCH

Słowa kluczowe: relacje międzykulturowe, podmioty relacji, wielokulturowość, pluralizm

KATEGORIE ANALIZY RELACJI MIĘDZYKULTUROWYCH

Stosunki międzykulturowe to zespół bardzo rozległych zjawisk zachodzących między ludźmi i grupami, które oni tworzą. Istnienie wzajemnych, jednokierunkowych, dwustronnych lub wielostronnych, wieloelementowych układów relacji zakłada istnienie co najmniej dwóch podmiotów biorących w nich udział. Układy relacji obejmują zasadę wzajemności bądź jednostronności wpływu między co najmniej dwoma elementami, uczestnikami, aktorami, podmiotami indywidualnymi bądź zbiorowymi. W rzeczywistości istnieje sieć wielokrotnych i wielostronnych powiązań międzykulturowych w różnych konfiguracjach układów strukturalnych. Układy te przybierają różne postaci i formy, zależnie od przyjętego modelu teoretycznego, ideologicznego i politycznego, mającego długi, historyczny rodowód i religijne, rasowe bądź narodowe podłoże. Sieć zależności między grupami kulturowymi oraz ich członkami ma różne wymiary: polityczny, ekonomiczny, normatywno-prawny, wynikające z wielopokoleniowej praktyki i doświadczeń formowania wzajemnych relacji na kilku poziomach: lokalnym, regionalnym, krajowym, państwowym, ponadpaństwowym, międzynarodowym. Podmiotami w relacjach międzykulturowych są zarówno ludzie, jak i tworzone przez nich grupy kulturowe oraz związki społeczne, z których

¹ Prof.; Instytut Studiów Międzykulturowych, Uniwersytet Jagielloński;
e-mail: tadeusz.paleczny@uj.edu.pl.

najważniejszą rolę odgrywają państwa, organizacje i instytucje polityczne oraz ekonomiczne, kontrolowane przez jedną grupę dominującą bądź wszystkie wchodzące w skład społeczeństwa obywatelskiego grupy kulturowe. W praktyce nakładają się na siebie różne wymiary oraz poziomy relacji międzykulturowych, mieszają się ze sobą i łączą względy oraz czynniki rasowe, religijne, etniczno-narodowe, językowe, a także determinanty związane ze sposobami sprawowania władzy, typami panowania, dystrybucji dóbr i zarządzania zasobami – w tym ludzkimi – pozostającymi w dyspozycji grupy kulturowej. Miejsce, pozycja i znaczenie grup kulturowych w sieci wzajemnych powiązań zależy od wielu czynników, przede wszystkim jednak od wielkości populacji, zasięgu terytorialnego, stopnia uniwersalizmu wartości i kodów symbolicznych (w tym języka i religii), poziomu organizacji politycznej i ekonomicznej, rozwoju technologicznego, zdolności do realizacji własnych interesów grupowych.

Stosunki międzykulturowe można rozpatrywać w perspektywie interaktywnej, indywidualistycznej, nominalistycznej, jako relatywnie wysoce uporządkowane (o różnym stopniu formalizacji i strukturalizacji) ciągi wzajemnych oddziaływań co najmniej dwóch osób wywodzących się z odmiennych kultur. Kryteria zróżnicowania i odrębności mogą być wielorakie, od kulturowych (takich jak przynależność rasowa, etniczna, płeć, macierzysty język, wyznanie), przez polityczne (typ panowania, dominujące normy, ideologie, typ i ustrój państwa), po społeczno-ekonomiczne (status majątkowy, pozycja i rola, przynależność korporacyjna etc.). Niemożliwe jest wręcz wskazanie w jednym schemacie analitycznym wszystkich kryteriów sytuujących ludzi na różnych skalach odmienności, począwszy od dychotomii rasowych, religijnych, płciowych, politycznych czy ekonomicznych, poprzez gradacyjne, wielopoziomowe i wielopolowe złożone układy interwałowe według kryteriów zarówno jakościowych, jak i ilościowych, po najbardziej skomplikowane, wielowymiarowe, dynamiczne układy wielokulturowe, funkcjonujące jako modele pluralistyczne. Pluralizm osiąga teoretyczną i praktyczną – w tym polityczną – pełnię, gdy przybiera postać normatywnej, prawnej sankcji państwowej dla historycznie wyłonionych wzorów zależności między jednostkami/obywatelami i grupami kulturowymi.

Uczestnikami, aktorami, podmiotami w stosunkach międzykulturowych na poziomie osobniczym, interpersonalnym oraz grupowym są ludzie oraz tworzone przez nich zbiorowości wraz ze wszystkimi wzorami uspołecznienia i organizacji. W złożonej sieci relacji interkulturowych można wyróżnić dla celów analitycznych trzy współwystępujące ze sobą poziomy:

(1) interpersonalny, jednostkowy, (2) mikrospołeczny, wspólnotowy, prae-narodowy, (3) makrospołeczny, narodowy, postnarodowy.

Stosunki międzykulturowe można rozpatrywać na poziomie postaw, motywacji i tożsamości jednostek. Tożsamość kulturowa jest natomiast wytworem zbiorowej tradycji i sieci powiązań interpersonalnych. Dla celów analitycznych można skoncentrować się na jednym poziomie czy wymiarze relacji międzykulturowych, ale – mówiąc w uproszczeniu – to tak, jakby rozpatrywać strukturę materii poprzez wyjaśnianie powiązań atomów na poziomie kwantowym albo funkcjonowanie organizmu ludzkiego na poziomie komórkowym. Stosunki międzykulturowe prowadzą do wyłaniania tożsamości dominujących, modalnych, reprezentatywnych dla danej kultury i stanowiącej jej podmiot grupy. Niemniej, przy całej atrakcyjności tego sposobu podejścia i wyjaśniania realnych konsekwencji różnych powiązań i odniesień między kulturami na poziomie subiektywnym, istnieje cała sfera czynników determinujących owe sposoby przeżywania i interpretowania „swojskości” i „obcości”, podobieństw i różnic kulturowych. Należą do nich takie czynniki, jak cechy terytorium i rodzaj więzi historycznych z nim związanych, usytuowanie grupy w przestrzeni i warunki środowiska naturalnego, skład populacji i jej atrybuty demograficzne, rodzaj stosunków władzy, stan rozwoju infrastruktury, sposoby gospodarowania i wiele innych.

Modele stosunków międzykulturowych można także nie tyle sprawdzić do ujęć intersubiektywnych – przez pryzmat typologii tożsamości – ile ukazać w ciągu dynamicznych mechanizmów i procesów kształtowania powiązań i zależności międzygrupowych. Głównymi kategoriami analizy stają się wówczas modele procesów globalizacji, asymilacji, uniwersalizacji, transkulturowości, hybrydalizacji, synkretyzacji, transgresji, dyfuzji, separacji, antagonizmu, segregacji etc. Trudno o pełen wykaz wszystkich możliwych ujęć procesów kształtowania relacji międzykulturowych, jednak w naukach społecznych i o kulturze dominują obecnie modele interpretujące je w kontekście globalizacji i uniwersalizacji. Kontrapunktem dla modeli opartych na systemowych ujęciach w rodzaju „społeczeństwa sieci”², globalnych powiązań transnarodowych³, semiologicznych interpretacji znaczeń⁴, zjawisk

² M. Castells, *Siła tożsamości*, przeł. S. Szymański, Warszawa 2009.

³ U. Hannerz, *Powiązania transnarodowe. Kultura, ludzie, miejsca*, przeł. K. Franek, Kraków 2006.

⁴ C. Geertz, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, przeł. M. Piechaczek, Kraków 2005.

globalizacji⁵, „systemu-świata”⁶ stają się koncepcje ukazujące różnice międzykulturowe w układach lokalnych, regionalnych i narodowych. W tym obszarze pojawiają się liczne i oparte na studiach przypadków modele relacji międzykulturowych, różnokulturowych, wielokulturowych, odzwierciedlające wielorakie realnie istniejące przypadki odstępstw od globalizacyjnych syntez.

Kolejna perspektywa polega na przyjęciu różnych wzorów pluralizmu, opisujących zarówno skład, różnorodność, jak i sposoby powiązań strukturalnych między elementami analizowanych układów lokalnych, regionalnych, narodowych, transnarodowych, globalnych. Pluralizm jest teoretycznym odwzorowaniem powiązań strukturalnych pomiędzy elementami składowymi społeczeństwa obywatelskiego. Modele pluralizmu uwzględniają znaczenie czynników: oprócz cech grupy kulturowej, takich jak wielkość, dziedzictwo, język, rasa, etniczność, poziom organizacji, także stosunki władzy, formę, ustrój, typ demokracji (lub jej brak). W tym obszarze opisów i wyjaśnień stosunków międzykulturowych pojawiają się pojęcia monocentryzmu, bicentryzmu i policentryzmu, homogenizacji i heterogenizacji, monowalencyjności, biwalencyjności i poliwalencyjności⁷, pluralizmu zewnętrznego i wewnętrznego⁸, modeli synkretycznych oraz hybrydalnych w różnych wymiarach organizacji przestrzennej: lokalnej, regionalnej, narodowej, międzynarodowej. Dla wskazanych podejść właściwe są różne modelowe prezentacje transkulturowych powiązań w systemy normatywno-prawne, organizacyjno-instytucjonalne, polityczno-państwowe. Tłem i kontekstem praktycznym dla tych modeli stają się zjawiska federalizmu, republikanizmu, związków państw i kultur w prawnych i ustrojowych wymogach układów normatywnych. Ten obszar analizy właściwy jest naukom politycznych, prawu, stosunkom międzynarodowym. Dominuje w nich perspektywa strukturalna, formalno-prawna, polegająca na próbie diagnozy, opisu i wyjaśnienia stanu stosunków z punktu widzenia normatywnego, czyli tego jak powinno być, ale w rzeczywistości nie jest.

⁵ Z. Bauman, *Globalizacja i co z tego dla ludzi wynika*, przeł. E. Klekot, Warszawa 2000; A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, przeł. A. Szulżycka, Warszawa 2001.

⁶ I. Wallerstein, *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, przeł. K. Gawlicz, M. Starnawski, Warszawa 2007.

⁷ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.

⁸ J. Smolicz, *Współkultury Australii*, Warszawa 1999.

Tabela 1. Wymiary i kategorie analizy stosunków międzykulturowych

Wymiary analizy	Podmiotowy	Przedmiotowy
Psychokulturowy	jednostka, człowiek, przynależność rasowa, etniczna, płeć, wyznanie	tożsamość kulturowa, postawa, etnofobia, patriotyzm, monowalencja, biwalencja, poliwalencja, interakcja, antagonizm, dyskryminacja, integracja, adaptacja, wykluczanie/włączenie (inkluzja/ekskluzja)
Mikrospołeczny	rodzina, ród, szczerp, plemię, kasta, subkultura, zbiorowość lokalna, regionalna, firma rodzinna	odrębność, wspólnotowość, lokalność, regionalizm, separacja, segregacja, asymilacja, akulturacja
Makrospołeczny	grupa etniczna, naród, cywilizacja, państwo, organizacja międzyrządowa, pozarządowa, korporacja	relacje mniejszość – większość, integracja, separacja, segregacja, konflikt, antagonizm, homogenizacja, heterogenizacja, monocentryzm, wielokulturowość, pluralizm, transkulturowość, akulturacja, inkulturowość, uniwersalizacja kulturowa, globalizacja

Źródło: opracowanie własne.

W ujęciu podmiotowym psychokulturowym dominuje koncentracja na człowieku, jego przeżyciach, stanach emocjonalnych, behawioralnych reakcjach na sytuację kontaktu kulturowego. Z natury rzeczy ujęcia te mieszczą się w ramach teorii psychologicznych i polegają na opisie, analizie i wyjaśnieniu przemian osobowości i tożsamości jednostek w sytuacji wielokulturowości. Przebieg oraz następstwa interpersonalnej interakcji międzykulturowej bywają różne, zależnie od wielu czynników kształtujących jej położenie w niejednorodnym, podwójnym lub wielokulturowym środowisku społecznym. Konsekwencje psychologiczne kontaktu kulturowego bywają różnorakie i są opisywane w kategoriach właściwych psychologii. Procesy przystosowania i akceptacji bądź wykluczania, alienacji i marginalizacji w obcych środowiskach kulturowych są następstwem transferu przestrzennego, dobrowolnej migracji, turystyki, eksploracji, osiedlenia bądź przymusowego przesiedlenia, ekspulsji, wygnania. Zależnie od motywacji jednostki, jej nastawienia, usytuowania w przestrzeni społecznej, intencji, oczekiwań, nastawień, kompetencji, wyjaśniane są zjawiska przyspieszonej

bądź opóźnionej asymilacji i akulturacji, wraz z podobnymi w wielu koncepcjach fazami przystosowania, od szoku kulturowego, dysonansu poznawczego, samonienawiści, autodeprecjacji, poprzez oswojenie, akceptację, wojowniczość, entuzjazm, po akulturację i asymilację behawioralną, identyfikacyjną i symboliczną⁹. Zjawiskom przystosowania jednostek, ich asymilacji, poświęcone są liczne modele psychokulturowe. Skomplikowane procesy kształtowania podwójnej bądź potrójnej tożsamości kulturowej odpowiadają socjologicznym ujęciom przemian grupy kulturowej. Położenie jednostki, tempo przemian jej tożsamości zależą od statusu społecznego, ekonomicznego, politycznego rodzimej grupy kulturowej. Jednostki asymilują się do innych kultur wraz z grupą, przemianami wzorów więzi społecznej, zwykle w modelu od monocentryczności, jednorodności językowej, monoreligijności, przez bilingwizm i dwukulturowość, po poliwalencyjny, heterogeny typ tożsamości zuniwersalizowanego pluralisty. Psychokulturowe ujęcie przedmiotowe koncentruje się na opisie i konstruowaniu modeli przemian tożsamości w sytuacji kontaktu międzykulturowego i zderzenia kultur. Do tej grupy teorii zaliczyć można psychokulturowe podejście Geerta Hofstede'a¹⁰ i proksemikę Edwarda T. Halla¹¹.

Ujęcia mikrostrukturalne polegają na opisie i wyjaśnianiu konsekwencji kontaktu kulturowego na poziomie wspólnotowych, pierwotnych grup kulturowych, takich jak rodzina, plemię, grupa krewnicza, klan, kasta, społeczność lokalna, parafialna, wioskowa. W zasadzie teorie i koncepcje kontaktu międzykulturowego właściwe dla tego poziomu wyjaśnienia zdominowane są przez antropologię, etnologię, mikrosocjologię czy mikrohistorię. Jest to wymiar, w którym występuje wiele koncepcji i teorii, włącznie z klasycznymi teoriami dyfuzjonizmu, kognitywizmu, funkcjonalizmu i strukturalizmu. Obecnie wymiar psychokulturowy i mikrostrukturalny relacji międzykulturowych obejmuje mnogość i różnorodność podejść związanych z analizą relacji międzykulturowych w rozmaitych kontekstach lokalno-regionalnych. Przykładowo może chodzić o wzory asymilacji ludności rdzennej w układach lokalnych, przystosowania mniejszości etnicznych,

⁹ M.M. Gordon, *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*, New York 1964.

¹⁰ G. Hofstede, *Kultura i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, przeł. M. Durska, Warszawa 2000.

¹¹ E.T. Hall, *Ukryty wymiar*, przeł. T. Hołówka, Warszawa 1997.

w tym terytorialnych grup regionalnych, do szerszych układów integracji, zjawiska migracji łańcuchowej i tworzenia lokalnych wielkomiejskich zbiorowości migracyjnych, jak na przykład góralska w Chicago czy romska w Polsce. Uczestnikami, aktorami, podmiotami, głównymi kategoriami analitycznymi w tych modelach opisu i wyjaśniania stają się lokalne wspólnoty regionalne i etniczne, takie jak Katalończycy w Hiszpanii, Ślązacy czy Kaszubi w Polsce, mieszkańcy Quebecu w Kanadzie, ale także zbiorowości imigracyjne czy lokalne społeczności kulturowe w rodzaju Polonii nowojorskiej, mieszkańców Chinatown czy górali podhalańskich w kontekście unifikacji europejskiej¹².

Trzeci poziom analizy makrostrukturalnej dotyczy socjologicznej, politologicznej, prawnej i ekonomicznej metody wyjaśniania stosunków pomiędzy narodami, państwami, cywilizacjami, zbiorowymi układami integracji wyłonionymi w długim procesie historycznym. Są to klasyczne teorie procesów narodotwórczych, zderzenia cywilizacji, wielokulturowości i pluralizmu, globalizacji, poczynając od koncepcji Maxa Webera¹³, Floriana Znanieckiego¹⁴, poprzez ujęcia Francisa Fukuyamy¹⁵, Manuela Castellsa¹⁶, po modele Zygmunta Baumana¹⁷, Samuela Huntingtona¹⁸, Immanuela Wallersteina¹⁹.

PODMIOTY RELACJI MIĘDZYKULTUROWYCH

Stosunki międzykulturowe zachodzą nie tyle między abstrakcyjnymi, niemającymi sztywnych granic, płynnymi kulturami, ile pomiędzy jednostkami i grupami o określonej, relatywnie wyrazistej tożsamości kulturowej i poczuciu przynależności. Z upływem czasu, w miarę uniwersalizacji, jakiej podlegają kultury, tożsamość ta coraz bardziej się relatywizuje, upływnia, ulega

¹² T. Paleczny, *Interpersonalne stosunki międzykulturowe*, Kraków 2007.

¹³ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, przeł. D. Lachowska, Warszawa 2002.

¹⁴ F. Znaniecki, *Współczesne narody*, przeł. Z. Dulczewski, Warszawa 1990.

¹⁵ F. Fukuyama, *Koniec historii*, przeł. T. Bieroń, M. Wichrowski, Poznań 1992.

¹⁶ M. Castells, *Siła...*, *op. cit.*

¹⁷ Z. Bauman, *Globalizacja...*, *op. cit.*

¹⁸ S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. H. Jankowska, Warszawa 2000.

¹⁹ I. Wallerstein, *Analiza...*, *op. cit.*

zwielokrotnieniu, dostosowując się do zmiennych wymogów społeczeństw już nie jednorodnych kulturowo, lecz wielokulturowych, pluralistycznych złożonych całości społeczno-politycznych. Strukturę monocentrycznych, homogenicznych kulturowo, unitarnych politycznie, odrębnych językowo i religijnie grup prenarodowych i narodów coraz bardziej wypierają modele organizacji pluralistycznych, wielokulturowych, międzynarodowych, związkowo-federacyjnych państw o złożonej wewnętrznej sieci zależności.

Stosunki międzykulturowe przybierają różne formy, wzory i modele, w zależności od wielu czynników, kontekstów i uwarunkowań politycznych czy ekonomicznych. Odbywają się na różnych poziomach, między poszczególnymi ludźmi, małymi grupami w rodzaju rodzin, grup rówieśniczych, wspólnot sąsiedzko-lokalnych, regionalnych, etnicznych, narodowych, cywilizacyjnych. Mają aspekty: terytorialny, rasowy, etniczno-narodowy, religijny, językowy, płciowy. Na kryteria te nakładają się wzory panowania, kształtowania hierarchii społecznych, systemów organizacji politycznej i ekonomicznej każdej z grup, jak również rodzaje komunikacji i wymiany informacji, przepływu wytworów materialnych i duchowych każdej z grup.

Wchodzi w grę dyfuzja, transkulturowanie, transgresja, procesy wymiany materialnej, towarów, pieniądza, jak również wytworów kultury symbolicznej, idei, pomysłów, patentów, utworów muzycznych, artystycznych, wzorów organizacji społecznej, dzieł literackich, filmowych, sztuk teatralnych, wielu różnego rodzaju kreacji poszczególnych kultur. W miarę upływu czasu historycznego, w fazie komunikacji multimedialnej, dochodzi do niebywałego w dziejach ludzkości intensyfikowania, wzrostu natężenia przepływu wytworów wszystkich kultur. Komunikacja międzykulturowa nie ogranicza się do przekraczania barier celnych, terytorialnych, językowych, w postaci eksportu/importu wynalazków kultury materialnej i duchowej, lecz nabiera formy totalnej wymiany w przestrzeni komunikacyjnej Internetu. Obecna kultura to przestrzeń dostępna dla każdego posiadacza komunikatora, telefonu, telewizora, komputera z szeregiem błyskawicznie modyfikowanych i ulepszanych interfejsów. Przestrzeń ta tworzy ramy dla zupełnie nowego modelu relacji międzykulturowych, w coraz większym stopniu uwolniona od sztywnych, co nie znaczy: zanikających, lecz ulegających transformacji, reguł odrębności językowej, rasowej, etniczno-narodowej, religijnej, a nawet płciowej.

Tabela 2. Kryteria wyodrębnienia terytorialnych grup kulturowych

Kryterium/ układ	Lokalny	Regionalny	Narodowo- -państwowy	Cywilizacyjny
Rasa	lokalne skupiska plemienne Indian w USA, Brazylii, Kanadzie, RPA	biała ludność w RPA	jednorodne rasowo grupy narodowe i społeczeństwa obywatelskie w Afryce, Europie	europejska, afrykańska, azjatycka
Etniczność	Dinkowie, Kołderasze, Apacze	Retoromani, Baskowie, Kurdowie	naród francuski, niemiecki, szwedzki	Słowianie, Germanie, Arabowie, Amerykanie, Europejczycy
Religia	kulty lokalne	macumba, umbanda, pejotyizm	judaizm, katolicyzm	protestantyzm, prawosławie, szyityzm
Język	gwary, dialekty	suahili, kantoński, kaszubski	ukraiński, węgierski, polski	angielski, hiszpański, mandżurski, arabski
Typ panowania	charyzmatyczne tradycyjne	tradycyjne	tradycyjne legalistyczne	legalistyczne
Rodzaj komunikacji	werbalna, interpersonalna, przedpiśmienna	werbalna, symboliczna, interpersonalna	symboliczna, piśmienna, pośrednia	symboliczna, postpiśmienna, wirtualna

Źródło: opracowanie własne.

Ujmując rzecz najprościej: na poziomie nominalistycznym różne warianty zależności międzykulturowych, układające się we wzory i modele teoretyczne, ideologiczne i polityczne, zachodzą między realnymi, konkretnymi podmiotami. Podmiotami tymi są ludzie organizujący się w różne związki i grupy o odmiennym stopniu złożoności i organizacji formalnej, od najprostszycy, rodowych, plemiennych, przez lokalne, regionalne, etniczne, prenarodowe, następnie narodowe, po ponadnarodowe, międzynarodowe, międzypaństwowe, cywilizacyjne, aż – przynajmniej w ujęciu modelowym – po globalne, ogólnoludzkie. Na każdym z krzyżujących się ze sobą poziomów analitycznych występują dominujące wzory uspołecznienia,

organizacji wewnętrznej grup kulturowych, jak również – utrwalone ideologicznie i politycznie – wzory relacji z innymi kulturami. Relacje te tworzą się w długim procesie historycznym, obejmującym tradycję kultur przedpiśmiennych i piśmiennych, od starożytności, poprzez średniowiecze, aż do fazy późnej nowoczesności. Procesom przemian relacji międzykulturowych towarzyszyły co najmniej dwie rewolucje i kilka wielkich przełomów. Pierwsza rewolucja oznaczała przejście od kultur niepiśmiennych do piśmiennych. Wynalezienie pisma i umiejętność posługiwania się pozawerbalnymi, pisemnymi, symbolicznymi kodami komunikacyjnymi oddziela fazę dzikości i barbarzyństwa od rozwiniętych cywilizacji, poziom grup pierwotnych, prenarodowych, wspólnot krwi, od fazy kultur symbolicznych, wspólnot etnicznych, połączonych więzią językową, religijną i narodową. Kolejną rewolucją było wynalezienie druku, prowadzące do przeskoku od wzorów organizacji wspólnotowej, opartej na dominacji więzi krewniaczych, do organizacji narodowych grup symbolicznych, opartych na podzieleniu takich samych wzorów, norm i wartości. Trzecia wielka rewolucja oznacza wynalezienie i zastosowanie w komunikacji środków postpiśmiennych: radia, telewizji, zwłaszcza zaś łączących wszystkie istniejące wcześniej techniki porozumiewania się wirtualnych, multimedialnych przestrzeni sieciowych Internetu²⁰.

Trzy rewolucje w obszarze wzorów komunikacji międzykulturowej: przejście od kultur przedpiśmiennych do piśmiennych, od opartych na rękopiśmiennictwie do wynalezienia i upowszechnienia druku, aż po zastosowanie technik komunikacji multimedialnej, foniczno-wizualnej w sieciach umożliwiających interaktywność relacji, dzielą historię kultur i komunikacji międzykulturowej na trzy fazy, trzy poziomy organizacji: prenarodowej (pierwotnej, przedpiśmiennej wspólnoty realnej, monocentrycznej, etnocentrycznej, rodowo-plemienno-etnicznej, lokalnej, regionalnej, opartej na pokrewieństwie, na dominacji modelu panowania charyzmatyczno-tradycyjnego), narodowej (homogenicznej, wspólnotowo-symbolicznej, monocentrycznej, unitarnej, piśmiennej, tradycyjno-legalistycznej) i postnarodowej (wspólnoty wyobrażonej, postpiśmiennej, multimedialnej, pluralistycznej, heterogenicznej, policentrycznej, związkowej i federacyjnej, legalistycznej, korporacyjnej).

²⁰ T. Paleczny, *Stosunki międzykulturowe. Zarys problematyki*, Kraków 2005.

Każdej z tych faz można przyporządkować w sposób analityczny dominujące modele stosunków międzykulturowych i wzory komunikacji międzykulturowej.

Stosunki pomiędzy grupami kulturowymi kształtują się w długiej perspektywie historycznej, w fazach rozwojowych od międzyplemiennych, interetnicznych, przez międzynarodowe, po cywilizacyjne. Przyszłością są stosunki międzyplanetarne, w perspektywie bliskiej, planowanej eksploatacji i kolonizacji planety Mars. Fazy te to prenarodowa, narodowa, postnarodowa (przedpiśmienna, piśmienna i postpiśmienna). Mieszają się ze sobą różne formy i poziomy organizacji zbiorowej.

Tabela 3. Rodzaje wspólnot kulturowych

Tożsamość wspólnot prenarodowych (realnych)	Tożsamość wspólnot symbolicznych (narodów)	Tożsamość wspólnot wyobrażonych (cywilizacji)
grupy pierwotne, rodzime, autochtoniczne, tubylcze, lokalne, plemienne, kasty, klany	grupy etniczne, narody	cywilizacje
realna więź biologiczna, pokrewieństwo	wiara w pokrewieństwo, powinowactwo	podobieństwo wartości, wspólnota interesów
kultury proste	kultury złożone	wielokulturowość
kultury małe	kultury duże	kultury wielkie
kultury ekskluzywne zamknięte	kultury otwarte	kultury inkluzywne
kultury społeczności lokalnych	kultury narodowe	kultury globalne
faza prenarodowa	faza narodowa (nowoczesna)	faza postnarodowa (ponowoczesna)
odrębność kulturowa, izolacja	homogenizacja kulturowa	asymilacja, akulturacja
etnocentryzm, etnofobia	nacjonalizm, ideologie grup kulturowych	synkretyzm, hybrydalizm, pluralizm
monocentryzm, monowalencja	biwalencja, podwójna tożsamość kulturowa	poliwalencja, wielokrotna tożsamość kulturowa

Źródło: opracowanie własne.

TYPY KONTAKTU MIĘDZYKULTUROWEGO

Stosunki między członkami różnych grup kulturowych zdeterminowane są w perspektywie historycznej formą kontaktu międzygrupowego. Przyjmują określony wzór zależnie od stopnia dobrowolności oraz akceptacji istniejącego układu zależności. Zależność ta przybiera dwie skrajne modelowe postaci: przymusu, asymetrii, nierówności, podboju i dominacji bądź też ugody, dobrowolności, akceptacji, integracji i równości wszystkich uczestników relacji. Wszystkie historycznie wyłonione modele współzależności są w długich ciągach interakcji pochodną dominującej formy kontaktu międzykulturowego, narzucającego konfliktowy bądź integracyjny model relacji. Z upływem czasu, przy dominacji pierwotnego, wyznaczonego formą kontaktu modelu relacji, dochodzi do nakładania się różnych taktyk i strategii wzajemnego przystosowania. Rzeczywistość jest znacznie bardziej skomplikowana niż teoretyczne modele i wzory tych relacji, służące ideologicznym oraz politycznym uzasadnieniom istniejących struktur organizacyjnych czy systemów normatywnych. Niemniej podstawą funkcjonowania dynamicznych, rozłożonych w czasie procesów kształtowania relacji międzykulturowych jest uzasadnienie teoretyczne, prawne, ideologiczne, w tym religijne i polityczne. Systemy myślenia teoretycznego opierają się na złożonej, ciągłej tradycji kulturowej; w tym mitologii, religii, nauce. Mogą uzasadniać istnienie podziałów, konfliktów, antagonizmów, separacji, segregacji lub przeciwnie: przyczyniać się do integracji, asymilacji, akulturacji, synkretyzmu, transkulturacji.

Pierwsze teoretyczne modele stosunków międzykulturowych zrodziły się w naukach o kulturze w obszarze koncepcji antropologicznych. Na podstawie doświadczeń zawartych w długiej tradycji refleksji eksploracyjnej, w odniesieniu do pism Herodota, Tukidydesa, Marca Polo, dzienników i zapisów konkwistadorów, kolonistów, odkrywców, rodziła się na gruzach średniowiecznej filozofii potrzeba nowego paradygmatu w dziedzinie relacji międzykulturowych. Antropologia kulturowa powstająca pod koniec XIX stulecia poszukiwała nowych metod wyjaśniania, nie zaś wyłącznie uzasadniania istniejących modeli relacji opartych na dychotomii rasowej, konflikcie etnicznym i narodowym oraz antagonizmie religijnym. W olbrzymim uproszczeniu: dychotomiczny, feudalny, kolonialny, bazujący na założeniach o naturalnej i wrodzonej nierówności grup kulturowych uzasadnionej rasowo, religijnie i etnicznie, zaczął ustępować nowemu sposobowi myślenia. Z jednej strony, pojawiły się modele wyjaśniania uniwersalnego, zakładające istnienie powszechnych i globalnych mechanizmów zależności

międzykulturowych, z drugiej – nastąpiła krytyczna reakcja na pozytywistyczną, racjonalistyczną refleksję naukową, w istocie rzeczy kontynuującą uzasadnienia o trwałej i naturalnej nierówności kultur, ras, religii i grup etnicznych. Ewolucjonizm, dyfuzjonizm, następnie strukturalizm i marksizm uzasadniały nierówności i dysproporcje grup kulturowych we wzajemnych relacjach uniwersalnymi czynnikami, a jednocześnie pojawił się nurt refleksji prowadzących do relatywizmu kulturowego, wielokulturowości, pluralizmu, opartych na założeniach o równorzędności różnorodnych i odrębnych kultur. O ile do twórców pierwszych antropologicznych modeli stosunków międzykulturowych zalicza się Henry'ego Morgana²¹, Edwarda Tylora²² oraz Jamesa Frazera²³, to za prekursorów drugiego nurtu uważa się Ludwika Gumplowicza²⁴ i Franza Boasa²⁵. Z koncepcji tych dziewiętnastowiecznych pionierów antropologii wywodzą się dwudziestowieczne kontynuacje w postaci modeli antropologicznych. Antropologia wprowadza do nauk o kulturze teorie, poszukujące źródeł i korzeni relacji międzykulturowych modele historyczne, ewolucyjne, wywodząc wyższość jednych kultur nad innymi z gruntu naturalistycznego. Zjawiska endogamii/egzogamii, patrylinearnego i matrylinearnego wzorca kształtowania struktur grup kulturowych, politeizmu i monoteizmu legły u podstaw konstrukcji pierwszych modeli relacji międzykulturowych, opartych na dychotomiach rasowych, religijnych, płciowych, plemiennie-etnicznych. Rozwinięte teorie ewolucjonizmu i dyfuzjonizmu rywalizowały następnie z antropologiczno-socjologicznym funkcjonalizmem i strukturalizmem. Funkcjonalizm i strukturalizm inaczej postrzegały podstawy nierówności w relacjach międzykulturowych, wywodząc je już nie wyłącznie i nie przede wszystkim z natury, lecz także z intelektualnych i duchowych predyspozycji członków różnych kultur. Koncepcje te, przeniesione następnie do socjologii kultury i narodu, przyniosły teorie Maxa Webera²⁶ czy Floriana Znanieckiego²⁷, tworzących podwaliny nowoczesnej teorii wielokulturowości.

²¹ L.H. Morgan, *Spółczesność pierwotne, czyli badanie kolei ludzkiego postępu od dzikości przez barbarzyństwo do cywilizacji*, przeł. A. Bąkowska, Warszawa 1887.

²² E.B. Tylor, *Cywilizacja pierwotna. Badania nad rozwojem mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*, przeł. Z.A. Kowerska, t. 1–2, Warszawa 1898.

²³ J.G. Frazer, *Złota gałąź*, przeł. H. Krzeczowski, Warszawa 1962.

²⁴ L. Gumplowicz, *System socjologii*, Warszawa 1887.

²⁵ F. Boas, *Umysł człowieka pierwotnego*, przeł. M. Pawluczuk, Kraków 2010.

²⁶ M. Weber, *Gospodarka...*, *op. cit.*

²⁷ F. Znaniecki, *Współczesne...*, *op. cit.*

Jednocześnie na gruncie doświadczeń wielokulturowych społeczeństw postmigracyjnych, głównie w Stanach Zjednoczonych, powstają modele stosunków rasowych i etnicznych, które w latach 20. i 30. XX wieku budowały nową tradycję naukową. Ruth Benedict²⁸, Margaret Mead²⁹, Ralf Linton³⁰ kładli podwaliny pod relatywistyczne teorie wielokulturowości, socjologowie zaś tacy jak Milton M. Gordon³¹ i Herbert J. Gans³² rozwijali na gruncie północnoamerykańskim rozbudowane koncepcje relacji międzyetnicznych i międzyreligijnych w procesach amerykanizacji. W latach 20. i 40. powstaje wiele teorii socjologicznych i antropologicznych, w których stosunki międzykulturowe wysuwają się na pierwszy plan. W koncepcjach tych pojawiają się pojęcia asymilacji, akomodacji, akulturacji, amalgamacji, pluralizmu, wielokulturowości, synkretyzmu, transkulturacji. Pierwsza faza rozwoju teorii stosunków międzykulturowych na gruncie antropologii, socjologii i nauk o kulturze kończy się po upadku faszyzmu i zniesieniu w Stanach Zjednoczonych segregacji rasowej.

Lata 60. XX wieku otwierają nową fazę w konstrukcji teoretycznych modeli stosunków międzykulturowych i wzorów komunikacji międzykulturowej. Fazie tej towarzyszy masowy bunt mniejszości kulturowych, którego symbolem stała się rewolta hipisowska, powstanie i rozwój telewizji, gwałtowny wzrost międzynarodowego ruchu turystycznego. Świat poszukuje nowych wyjaśnień istniejącego układu sił politycznych, ekonomicznych i militarnych. W fazie tej teorie konfliktowe, modele dychotomiczne zastępowane są coraz częściej przez teorie asymilacji, integracji, akulturacji. Poszczególne koncepcje odzwierciedlają zmieniające się układy zależności między podbitymi ludami rodzimymi a kolonizującymi je narodami europejskimi, prowadzą do krytyki dychotomicznych teorii nierówności rasowej, etnocentryzmu, dyskryminacji, nacjonalizmu. Pojawiają się

²⁸ R. Benedict, *Wzory kultury*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 1966.

²⁹ M. Mead, *Culture Change and Character Structure*, [w:] *Identity and Anxiety. Survival of the Person in Mass Society*, red. M.R. Stein, A.J. Vidich, D.M. White, Glencoe 1960, s. 89–98; M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, przeł. J. Hołówka, Warszawa 1978.

³⁰ R. Linton, *Kulturowe podstawy osobowości*, przeł. A. Jasińska-Kania, Warszawa 2000.

³¹ M.M. Gordon, *Assimilation...*, *op. cit.*

³² H.J. Gans, *Toward a Reconciliation of „Assimilation” and „Pluralism”*: *The Interplay of Acculturation and Ethnic Retention*, „International Migration Review” 31, 1997, s. 875–892.

rozwinęte koncepcje demokracji konsocjacyjnej i pluralizmu kulturowego, zastępujące model oparty na dyktacie większości kulturowych w granicach politycznych państw, na równości kultur i koncepcjach mozaiki kulturowej. Modele dychotomiczne są w coraz większym stopniu zastępowane modelami gradacyjnymi. W fazie tej dominują koncepcje asymilacji socjologów amerykańskich, w tym Milтона M. Gordona³³ i Herberta J. Gansa³⁴. Pod koniec tej fazy pojawiają się kulminacyjne dla teorii stosunków międzykulturowych w wersji „międzynarodowych” koncepcje Ernesta Gellnera³⁵ czy Samuela Huntingtona³⁶. Jednocześnie rodzą się modele płynnej, „tęczowej” wielokulturowości, której wyrazicielami stają się Zygmunt Bauman³⁷, Immanuel Wallerstein³⁸, Manuel Castells³⁹. Równolegle powstają empiryczne studia i modele relacji międzykulturowych Geerta Hofstede’a⁴⁰ i Richarda R. Gastellanda⁴¹. Koncepcji państwa unitarnego, narodowego, narodu-państwa zaczyna towarzyszyć model państwa wielokulturowego, ponadnarodowego, związkowo-federacyjnego. Tacy teoretycy jak Daniel Bell⁴² czy Seymour Lipset⁴³ zaczynają kwestionować historyczną rolę państwa unitarnego, monocentrycznego, jednokulturowego. W miejsce wielokulturowych koncepcji demokracji konsocjacyjnej i pluralizmu mozaikowego pojawiają się teorie demokracji deliberatywnej⁴⁴. W kontekście nowych ujęć wielokulturowości na pierwszy plan zaczynają się wysuwać pojęcia inkluzji i ekskluzji, akulturacji i inkulturacji, mieszanych, podzielanych tożsamości kulturowych.

³³ M.M. Gordon, *Assimilation...*, *op. cit.*

³⁴ H.J. Gans, *Toward a Reconciliation...*, *op. cit.*

³⁵ E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, przeł. T. Hołówka, Warszawa 1991.

³⁶ S.P. Huntington, *Zderzenie...*, *op. cit.*

³⁷ Z. Bauman, *Globalizacja...*, *op. cit.*

³⁸ I. Wallerstein, *Analiza...*, *op. cit.*

³⁹ M. Castells, *Siła...*, *op. cit.*

⁴⁰ G. Hofstede, *Kultury...*, *op. cit.*

⁴¹ R.R. Gesteland, *Różnice kulturowe a zachowania w biznesie. Marketing, negocjacje i zarządzanie w różnych kulturach*, przeł. H. Malarecka-Simbierowicz, Warszawa 2000.

⁴² D. Bell, *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Warszawa 1994.

⁴³ S. Lipset, *The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective*, Garden City 1967.

⁴⁴ J. Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, przeł. B. Markiewicz, Warszawa 1993.

Tabela 4. Modele przystosowania w kontakcie kulturowym

	Podbój	Migracja	Kolonizacja	Aneksja
Inkluzja	przymusowa, asymilacjonizm, dychotomia, konflikt	asymilacja części członków grupy kulturowej	dychotomia strukturalna, model włączania ludności rdzennej	integracja, włączenie, obywatelstwo
Akomodacja	przystosowanie	asymilacja strukturalna	integracja, proces wielopokoleniowy	przystosowanie strukturalne, adaptacja
Asymilacja	adaptacja	pełna asymilacja, akulturacja, dwukulturowość	niepełna, niedokonana, segmentowa, odroczone	rzadka, indywidualna
Ekсклюzja	mniejszości, marginalizacja, konflikt, alienacja	raczej brak	rezerwat kulturowy, getto, dzielnica etniczna	kultury regionalne, mniejszości
Segregacja	separacja przestrzenna, antagonizm, wykluczanie	ograniczona, segmentowa, indywidualna rasowa, religijna	ekskluzywizm, niewolnictwo, apartheid	podziały etniczne, religijne, rasowe

Źródło: opracowanie własne.

Stosunki międzykulturowe to złożona, dynamiczna sieć zależności, powiązań, wymiany, komunikacji i wzajemnych interakcji na różnych poziomach. Stosunki międzykulturowe zachodzą nie tyle na poziomie zobiektywizowanych elementów kultury symbolicznej: języka czy religii, ile w wymiarze przepływu wytworów kultury materialnej, substratu ludzkiego, migracji, ruchu turystycznego, wymiany gospodarczej, transferu technologii, wzorów organizacji społecznej. Model supermarketu kulturowego⁴⁵ w pewnym sensie odpowiada złożonością zasadom kształtowania się układów relacji międzykulturowych, w których o tym, co jest powszechne, dostępne, popularne, decydują stopień atrakcyjności całych

⁴⁵ G. Mathews, *Supermarket kultury. Kultura globalna a tożsamość jednostki*, przeł. E. Klekot, Warszawa 2005.

kultur lub ich wybranych elementów składowych, takich jak dzieła sztuki, utwory literackie, sztuki teatralne, filmy, ale także – albo coraz częściej – gry komputerowe, aplikacje internetowe, oprogramowanie sieci. Stosunki międzykulturowe to nie tyle wymiana, ile interpretacja i akulturacja obcych, cudzych wynalazków, odkryć, „produktów” kulturowych, włączonych do repertuaru codziennej lub odświętnej konsumpcji. Kultura to nie tyle układ symboli, co umiejętność i zdolność posługiwania się nimi, ich funkcjonalnego związku z zaspokajaniem różnorodnych potrzeb ludzkich.

Stosunki międzykulturowe to w sensie analitycznym złożone wzory wzajemnych odniesień, które mogą być mistyfikowane, ideologizowane, poddawane normatywnej i instytucjonalnej kontroli, lecz przebiegają także, i to w coraz większym zakresie, w spontanicznych międzyludzkich kontaktach i interakcjach.

WIELOKULTUROWOŚĆ

Wielokulturowość – odmieniana współcześnie na różne sposoby i w różnych kontekstach politycznych – odnosi się do dwu sfer zjawisk. Pierwszą z nich jest realna, obiektywna różnorodność elementów składowych w rozmaitych układach analitycznych, występująca na kilku poziomach: lokalnym, regionalnym, narodowym (krajowym, państwowym), kontynentalnym i globalnym. W tej sferze interpretacji i znaczeń wielokulturowość odnosi się do składu społecznego, do różnorodności grup kulturowych tworzących zbiorowość, wyróżnionych ze względu na odrębność rasową, etniczną i religijną. Jednostkami analitycznymi stają się wtedy „mniejszości kulturowe”, „subkultury”, „różnicowanie rasowe”, „odrębność etniczna”, „dystrybucja przestrzenna”, „cechy demograficzne”, „dwu-” lub „wielojęzyczność” etc. Na poziomie składu wielokulturowość jest rozumiana, definiowana i interpretowana jako różnokulturowość, wielość i różnorodność należących do danego społeczeństwa grup kulturowych.

Drugą sferą analityczną wielokulturowości nie jest niejawną ideologicznie, obiektywna i zewnętrzna w stosunku do jednostek odrębność i wielość elementów składowych, lecz świadomość konsekwencji tego stanu rzeczy. Ważniejszy od stanu rzeczy wydaje się bowiem świadomościowy, w tym ideologiczny i tożsamościowy skutek różnorodności

kulturowej. Różnorodność w sensie składu i wielości grup kulturowych tworzących określoną jednostkę społeczną przeradza się w układ międzykulturowy, gdy pojawiają się nie tylko historycznie wyłonione i utrwalone relacje zależności, od dominacji i podporządkowania po partnerskie stosunki współpracy, lecz także ich uporządkowanie i uregulowanie ideologiczne, polityczno-prawne i strukturalne. Wielokulturowość funkcjonuje raczej w sferze tożsamości, stosunków społecznych, interpersonalnych interakcji międzypersonalnych i międzygrupowych niż w obiektywnie danej różnorodności⁴⁶.

Wielokulturowość odzwierciedla się w typach postaw, tożsamości i ideologii na kontinuum od monowalencji, monizmu, etnofobii, ekskluzywizmu etnicznego, rasowego, religijnego, poprzez dwujęzyczność, biwalencję, podzielenie tożsamości, po pluralistyczny uniwersalizm. Na skali ideologicznych modeli mamy różne rodzaje struktur mono- i wielokulturowości: od rasizmu, nacjonalizmu, fundamentalizmu religijnego, przez synkretyzm, hybridyzm, transkulturalizm, multikulturalizm, asymilacjonizm, po uniwersalizację, globalizację, mundializację.

Wielokulturowość występuje zatem w czterech różnych wymiarach i ujęciach. Pierwszym z nich jest skład i występowanie różnorodnych grup kulturowych: etnicznych, rasowych, religijnych, mniejszości seksualnych, subkultur etc., w różnych układach przestrzenno-terytorialnych – począwszy od lokalnych (wiejskich, plemiennych, parafialnych), poprzez regionalne, etniczne, narodowe, skończywszy na cywilizacjach i wymiarze globalnym. Odpowiednikiem takiego ujęcia wielokulturowości jest pojęcie składu i różnokulturowości.

Drugie ujęcie polega na wyróżnianiu różnych skal odrębności elementów składowych: od dychotomicznych, dwubiegunowych, stworzonych na podłożu historycznych nierówności, konfliktów i antagonizmów, przez gradacyjne, po łączące i mieszające ze sobą różne kryteria i wymiary odrębności etniczno-rasowej, religijno-etnicznej, plemiennie-płciowej, narodowo-cywilizacyjnej etc., w układach analitycznych społeczeństw obywatelskich. Ekwiwalentem pojęciowym są dla tego ujęcia terminy „multikulturalizm” i „międzykulturowość” w rozumieniu, jaki nadają im współcześni antropolodzy

⁴⁶ Zob. ujęcia wielokulturowości: W.J. Burszta, *Różnorodność i tożsamość. Antropologia jako kulturowa refleksyjność*, Poznań 2004; A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość...*, op. cit.; M. Golka, *Imiona wielokulturowości*, Warszawa 2010.

i socjologzy zachodni, w tym Ulf Hannerz⁴⁷, Clifford Geertz⁴⁸, Edward T. Hall⁴⁹, Arjun Appadurai⁵⁰, Michael Herzfeld⁵¹, Manuel Castells⁵².

Trzecie podejście sprowadza się do strukturalnych modeli procesów i relacji łączących elementy składowe dwóch pierwszych ujęć analitycznych. Na tym poziomie analizy występują modele relacji od konfliktowego, poprzez różne rodzaje wzajemnych odniesień funkcjonalno-strukturalnych, po integracyjne, asymilacyjne. Wielokulturowość przyjmuje tu postać pluralizmu kulturowego jako polityczno-prawnie, historycznie wyłonionej i usankcjonowanej sieci zależności oraz relacji między grupami kulturowymi. W tych ujęciach antropologzy, socjologzy i kulturoznawcy posługują się takimi pojęciami, jak „segregacja”, „separacja”, „hybrydalizm”, „synkretyzm”, „federalizm”, „unizm”, „monizm” etc.

Ostatnie ujęcie, obejmujące trzy pierwsze rozumienia wielokulturowości, oznacza istnienie obrazu stosunków międzykulturowych utrwalonego w świadomości społecznej, narodowej, obywatelskiej, w prawie, w nauce, ideologii, typach tożsamości. Wielokulturowość przyjmuje tu postać tożsamości kulturowej (różnokulturowej, międzykulturowej, zuniwersalizowanej), w której wielość nakładających się na siebie z uwagi na występowanie różnych kryteriów odrębności, skal wartości i sposobów interpretacji tworzy sieć interpersonalnych i międzygrupowych stosunków międzykulturowych. To podejście, określane mianem subiektywnego (w odróżnieniu od obiektywnego), jest najbardziej złożone, pozwala jednak na konstruowanie strukturalnych modeli relacji międzykulturowych, w których obok konfliktu pojawia się współpraca, a zamiast dominacji i przemocy – dialog międzykulturowy. Wyróżnikiem tego ujęcia wielokulturowości jest nie tylko prawno-formalna struktura relacji międzykulturowych, ale też wzajemna komunikacja i interakcja oparte na zasadzie akceptacji cudzej odmienności i dobrowolności. Kluczem do takiego wzorca wielokulturowości jest system subiektywnych odniesień indywidualnych i grupowych, wyrosły na gruncie

⁴⁷ U. Hannerz, *Powiązania transnarodowe...*, *op. cit.*

⁴⁸ C. Geertz, *Interpretacja...*, *op. cit.*

⁴⁹ E.T. Hall, *Ukryty...*, *op. cit.*

⁵⁰ A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, przeł. Z. Pucek, Kraków 2005.

⁵¹ M. Herzfeld, *Antropologia. Praktykowanie teorii w kulturze i społeczeństwie*, przeł. M. Piechaczek, Kraków 2004.

⁵² M. Castells, *Siła...*, *op. cit.*

wspólnych doświadczeń historycznych, tolerancji, polityce antidyskryminacyjnej, edukacji i tożsamości.

Podobne stanowisko reprezentuje w socjologii i antropologii polskiej Janusz Mucha, który w interpretacji zjawisk wielokulturowości wyróżnia trzy ujęcia i rozumienia wielokulturowości. Są to:

- 1) poziom „empirycznego stanu rzeczy”, 2) poziom świadomości społecznej w sensie istnienia niesformalizowanych, wielorakich norm społecznych, aprobujących i regulujących wspomniany stan rzeczy, i wreszcie, 3) system ideologiczny, uznający ten stan rzeczy za społecznie funkcjonalny i zachęcający do podejmowania lub kontynuowania działań praktycznych (głównie politycznych), mających go podtrzymać⁵³.

Modele wielokulturowych zależności funkcjonujące w różnych konkretnych ideologicznych, politycznych wzorach pluralizmu stanowią odpowiedź na wymogi wieloetnicznych, mieszanych rasowo i wyznaniowo społeczeństw. Stają się także odgórnymi, politycznymi, ekonomicznymi, prawnie kontrolowanymi i regulowanymi systemami organizacji społeczeństw obywatelskich, zbliżającymi je do relacji wzorcowych, zakładanych w modelu pluralizmu. Ujmując to zjawisko i zależność metaforycznie, można stwierdzić, że rzeczywistość stawia opór realizacji różnych projektów strukturalnych pluralizmu. W tym sensie odpowiednikiem dzisiejszych ujęć wielokulturowości dla politologów, prawników, polityków, technokratów i ekonomistów staje się zjawisko polityki wielokulturowej. Polityka wielokulturowa to nic innego jak odgórna, ideologiczna, instrumentalnie kształtowana w sferze polityki, gospodarki i struktury społecznej wizja społeczeństwa harmonijnego, zintegrowanego, konkurencyjnego, ale niekonfliktowego. Realizacja takiego modelu wiedzie przez edukację, system regulacji prawnych, instrumenty gospodarczo-ekonomiczne, korporacje międzynarodowe etc. Z natury rzeczy modele pluralizmu tworzone są i politycznie realizowane przez zwolenników liberalizmu, rzeczników społeczeństw demokratycznych, obywatelskich, deliberatywnych.

Następnie, istnieją dwa podejścia do zjawisk wielokulturowości, zależnie od przyjętego zakresu różnorodności i odrębności. W podejściu wąskim

⁵³ J. Mucha, *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne*, Kraków 2005, s. 52.

wielokulturowość obejmuje kryteria odrębności etnicznej, narodowej, rasowej i religijnej. Wielokulturowość przeciwstawiana jest w nim monokulturowości, homogenizacja heterogenizacji, naród społeczeństwu obywatelskiemu, kultura – cywilizacji. Wąskie ujęcia wielokulturowości bazują na pojęciu narodu jako punktu odniesienia dla wyłaniających się społeczeństw więcej niż jednonarodowych, złożonych rasowo, etnicznie i religijnie. Stanowią one konsekwencję schyłku procesów narodotwórczych i kryzysu państw narodowych. Są to podejścia przeciwstawiające naród i państwo narodowe innemu projektowi historycznemu, w którym państwo ma chronić wszystkie grupy kulturowe. Wielokulturowość w tym sensie przyjmuje kształt pluralizmu zewnętrznego, zawierającego się w formule organizacyjno-prawnej i politycznej, w której istnieje narodowa kultura dominująca oraz inne grupy etniczno-rasowe o odrębnych charakterystykach wyznaniowych, tworzące względnie zintegrowany układ polityczny. Taki model wielokulturowości lansowany jest przez państwa unitarne, republikańskie, przyjmujące model pluralizmu konsocjacyjnego, opartego na kontrakcie, ugodzie i dominacji większości w systemie organizacji społeczeństwa demokratycznego. W tym modelu poprzez instytucje państwa naród broni swojej dominującej historycznej, politycznej roli i kulturowej – w tym językowej i religijnej – odrębności. Mówiąc innymi słowy, jest to rodzaj wielokulturowości wyrastający na gruncie hegemonii jednej grupy kulturowej, zmierzający w kierunku objęcia strukturami prawno-politycznymi wszystkich grup kulturowych funkcjonujących w obrębie państwa zdominowanego przez tę grupę. Ten model wielokulturowości ma charakter przeważnie konserwatywny, bazujący na instytucjach establishmentu państwowo-partyjnego, kościelnego i narodowego.

Drugi rodzaj wielokulturowości wyłania się w społeczeństwach dwunarodowych, wielonarodowych, wieloetnicznych, w których są obecne dominujący język i religia, ale brak narodowego hegemonia. W takich układach wielokulturowości, prowadzących zwykle do przyjęcia federacyjnego, związkowego systemu organizacji politycznej, pojawia się idea społeczeństwa obywatelskiego. Polityczna integracja przeważa nad kulturową zasadą nacjonalizmu, etnofobii, rasizmu czy ortodoksji religijnej. Projektem wielokulturowości w społeczeństwie obywatelskim są objęte wszystkie grupy o relatywnie wyrazistych kryteriach odrębności, w tym subkultury, wspólnoty lokalne i regionalne, kategorie społeczno-kulturowe wyróżnione

ze względu na orientacje seksualne. Wielokulturowość tego rodzaju opiera się na koncepcji demokracji deliberatywnej, w której brak relacji większości – mniejszość i w której są chronione przez instytucje państwowe prawa wszystkich grup składających się na społeczeństwo obywatelskie. Jest to model liberalny, gwarantujący prawa jednostek i grup, prowadzący zdaniem krytyków do dyktatu mniejszości. Miejsce narodu i kultury narodowej zajmuje społeczeństwo obywatelskie i cywilizacja, rozumiana jako złożony, uniwersalizowany system wartości wspólnych dla kultur grup wchodzących w jego skład. W tych podejściach są obecne dwa skrajne stanowiska.

Jedno głosi sąd o nieuchronności różnorodności, odrębności grup kulturowych tworzących społeczeństwa obywatelskie, przy wyłanianiu wspólnej dla wszystkich, łącznej sfery wartości, w tym języka, więzi terytorialnej, państwowej. To stanowisko jest charakterystyczne dla epigonów dwudziestowiecznej zasady hegemonii narodów i ich decydującej roli w budowie nowych układów integracji międzykulturowej. Należą tutaj koncepcje Floriana Znanieckiego⁵⁴, Ernesta Gellnera⁵⁵ i Benedicta Andersona⁵⁶.

Drugie stanowisko głosi kres odrębności i wyłanianie się w długich procesach historycznych – przyspieszających jednak w procesach globalizacji – cywilizacji względnie jednorodnych, uniwersalizowanych układów zmierzających do redukcji odrębności, a zatem i tożsamości węższych, partykularnych, etnicznych, narodowych, rasowych. Jest to stanowisko wyrażane w różnych wersjach w koncepcjach Samuela Huntingtona⁵⁷, Zygmunta Baumana⁵⁸, Francisa Fukuyamy⁵⁹, Immanuela Wallersteina⁶⁰ i Manuela Castellsa⁶¹.

⁵⁴ Zob. F. Znaniecki, *Upadek cywilizacji zachodniej*, Poznań 1921; F. Znaniecki, *Ludzie terazniejsi a cywilizacja przyszłości*, Warszawa 1974; F. Znaniecki, *Współczesne...*, *op. cit.*

⁵⁵ E. Gellner, *Narody...*, *op. cit.*

⁵⁶ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków 1997.

⁵⁷ S.P. Huntington, *Zderzenie...*, *op. cit.*

⁵⁸ Z. Bauman, *Globalizacja...*, *op. cit.*

⁵⁹ F. Fukuyama, *Koniec...*, *op. cit.*

⁶⁰ I. Wallerstein, *Analiza...*, *op. cit.*

⁶¹ M. Castells, *Siła...*, *op. cit.*

Tabela 5. Rodzaje wielokulturowości

	Rodzaj wielokulturowości	Typ relacji	Procesy	Ideologie	Wzory komunikacji
Współwystępowanie	wielość, różnorodność, odrębność	wrogość, rywalizacja, konflikt, neutralna współobecność	inkulturacja, inkorporacja	izolacjonizm, separacja, segregacja, dominacja, koegzystencja	artykulacja odrębności, monocentryzm, monojęzyczność
Przenikanie/zlewianie	wielość, różnorodność, częściowa odrębność	współzależność, kooperacja, pluralizm zewnętrzny, hybrydalizm	integracja, akomodacja, akulturacja	integracjonizm, <i>melting pot</i> , nacjonalizm, etatyzm	dwujęzyczność, synkretyzm, uzgadnianie wartości
Powiązanie strukturalne	wielość, różnorodność, pełna integracja przy symbolicznej odrębności	zintegrowany system społeczny, jedność kulturowa, pluralizm wewnętrzny	asymilacja, unifikacja, globalizacja, homogenizacja	mozaika kulturowa, jedność, egalitaryzm	dialog, uniwersalizacja językowa, podzielenie wartości

Źródło: opracowanie własne.

Z innej perspektywy fazy kształtowania relacji, zależnie od wielu czynników, mogą prowadzić do wyłonienia trzech modeli zależności: współwystępowania bez integracji i asymilacji (w modelu konfliktowym bądź neutralno-kooperacyjnym), przenikania i zlewania (akulturacji, asymilacji, synkretyzmu, transkulturacji, uniwersalizacji) oraz trwałych zinstytucjonalizowanych powiązań strukturalnych. Powiązania strukturalne w relacjach międzykulturowych bazują na prawnych, konstytucyjnych zasadach. Podmiotami są grupy rasowe, etniczne, religijne, językowe, funkcjonujące w różnych układach terytorialnych. Zależnie od typu państwa, unitarnego czy związkowego, republikańskiego bądź federacyjnego, relacje międzykulturowe są wpisane w wewnętrzną strukturę formalno-prawną. Powiązania strukturalne wyznaczają reguły, według których usytuowane są grupy kulturowe o statusie wspólnot autochtonicznych bądź imigracyjnych, rdzennych bądź przybyłych, prenarodowych i narodowych, łącznie z wyłaniającymi się więziami i zbiorowościami postnarodowymi o charakterze cywilizacji.

MODELE PLURALIZMU KULTUROWEGO

Wielokulturowość przybiera różne postacie, zależnie od konfiguracji, wzajemnego uporządkowania elementów składowych, którymi są zarówno ludzie, jak i grupy kulturowe (religijne, etniczno-narodowe, rasowe, językowe), kultury małe i proste (plemienne, autochtoniczne, rodzime) bądź wielkie (narodowe, cywilizacje), zjawiska (subkultury, ruchy religijne, nurty estetyczne, prądy filozoficzne) i procesy (akomodacji, amalgamacji, separacji, segregacji, konfliktu, akulturacji, asymilacji), typy tożsamości oraz ideologie, i szereg innych komponentów. Wielokulturowość jako wielość i różnorodność elementów składowych prowadzi do porządkowania zasad zależności (podrzędności lub równorzędności, symetrii bądź asymetrii) między nimi. Systemy powiązań elementów składowych, strukturalny wzór uporządkowania zależności pomiędzy nimi można określić mianem pluralizmu. Pluralizm kulturowy jest uporządkowaną strukturalnie, w tym normatywnie i politycznie, wersją wielokulturowości. Istnieją przy tym dwa oblicza pluralizmu: teoretyczny i ideologiczny oraz praktyczny i polityczny. Pluralizm w pierwszym rozumieniu jest tworem teoretyków amerykańskich, australijskich i kanadyjskich, jako model relacji przeciwstawiany homogenizacji i amerykańskości w wersji asymilacyjnego tygla. Taki model teoretyczno-ideologiczny stworzył i uzasadnił w najpełniejszej wersji jako jeden z pierwszych Milton M. Gordon w pracy *Assimilation in American Life*, wydanej w 1964 roku⁶².

Drugie rozumienie, krytyczno-konstruktywne, wynika z modyfikacji modelu teoretycznego, będącej konsekwencją braku stabilności układów relacji międzykulturowych. Ujęcia modelowe są pewnymi wzorcami idealnymi, zakładającymi integralność, funkcjonalność, spójność i stabilność społeczeństw wielokulturowych kształtowanych przez politykę wielokulturowości. Doświadczenia teoretyczne i praktyczne wskazują, że istnieje sporo różnych wariantów i możliwości realizacji układów wielokulturowości, ujętych w różne typy pluralizmu jako strukturalnie uporządkowanych relacji międzykulturowych⁶³.

Typ pluralizmu monocentrycznego, jednokulturowego oznacza istnienie w pewnym modelu strukturalnej (prawnej, politycznej, ekonomicznej, społecznej, terytorialnej) zależności wielu grup kulturowych od jednej

⁶² M.M. Gordon, *Assimilation...*, *op. cit.*

⁶³ Zob. cytowane już prace C. Geertza, U. Hannerza oraz M. Herzfelda i J. Muchy.

dominującej grupy narodowej (etnicznej), religijnej lub rasowej. Grupa dominująca dąży do narzucenia innym statusu mniejszości kulturowych i hegemonii językowej, religijnej, rasowej i politycznej. Jest to typ struktury reprezentowany na przykład przez Rosję w stosunkach z innymi, prenarodowymi lub narodowymi grupami kulturowymi. Ten model pluralizmu, zwany anglokonformizmem, reprezentowali w przeszłości protestanci amerykańscy wobec ludności kolorowej i katolickiej, był on także sposobem kształtowania stosunków międzykulturowych w modelu faszystowskim, rasistowskim czy niewolniczym. Stosunki między Czechenem i Rosjaninem układają się według z góry, ideologicznie i strukturalnie, narzuconego wzoru, w którym mało prawdopodobna jest relacja międzyludzka oparta na wzajemnej sympatii, akceptacji, bliskości intymnej, przyjaźni czy miłości. Rzadkie są nawet, co ukazuje obraz filmowy Fiodora Bondarczuka pt. *9 kompania*, stosunki oparte na wymianie handlowej czy przestrzennej, pozbawionej możliwości komunikacji współobecności terytorialnej. W modelu monocentrycznym stosunki członków dwóch kultur oparte są na nieufności, strachu, poczuciu dyskomfortu i zagrożenia, na wzajemnej przemocy, dominacji i podporządkowaniu. W skrajnych przypadkach monocentryzmu mamy do czynienia z relacją interpersonalną prowadzącą do braku akceptacji uczestnictwa w kontakcie międzykulturowym. Stosunek nazisty do Żyda czy Roma przypomina w pewnym stopniu typ relacji dominujący w stosunkach między muzułmańskimi Albańczykami a prawosławnymi Serbami w Kosowie, podobnie jak zbliżony jest do wzajemnych odniesień Żydów i Palestyńczyków w rejonie Bliskiego Wschodu. Ten typ pluralizmu reprezentują kultury o etnocentrycznym, nacjonalistycznym nastawieniu, i jest on obecny w kulturze polskiej, w orientacjach ideologicznych niektórych polityków, pragnących uchronić Polaków od „europeizacji”, a zarazem laicyzacji, czyli zjawisk polegających na utracie religijności, języka, czyli – „polskości”.

Typ pluralizmu dwukulturowego to taki rodzaj strukturalnych zależności międzygrupowych, w którym występują dwie rywalizujące, pozostające w konflikcie lub współpracujące ze sobą grupy etniczne, narodowe, religijne czy rasowe. Przypadek takiego pluralizmu to model apartheidu czy belgijskiej demokracji konsocjacyjnej. Pluralizm „dwuelementowy” opiera się na supremacji stosunków między dwoma dominującymi kulturami (grupami, ludźmi, ideologiami), przy potencjalnej lub realnej współobecności innych uczestników tego schematu zależności. Stosunki pomiędzy anglofobami oraz frankofobami w Kanadzie wyznaczają najważniejszy kontekst

dla procesów integracji (lub dezintegracji) społecznej, politycznej, jak również asymilacji (bądź jej braku) nie tylko dwóch podstawowych komponentów tej relacji, ale także innych grup etnicznych, rasowych czy mniejszości kulturowych, w rodzaju Inuitów, polskich czy ukraińskich imigrantów lub azjatyckich osiedleńców. Pluralizm dwukulturowy przybiera różne postaci, od opartego na braku wzajemnej akceptacji, konflikcie i antagonizmie, przez separację, segregację i neutralną współobecność, po model pluralizmu asymilacyjnego, w którym jak w relacjach pomiędzy Indianami Navaho a białymi protestantami rodzi się typ kultury i tożsamości synkretycznej albo – jak między Kaszubami i Polakami – obszar wspólnej tradycji narodowo-etnicznej.

Główne rodzaje pluralizmu tworzą się w społeczeństwach wieloelementowych, obejmujących różne (w sensie poziomu uniwersalizacji) więzi i tożsamości oraz odrębności rasowe, etniczne, narodowe czy religijne. Wielokulturowe społeczeństwa pluralistyczne prowadzą politykę dialogu opartą na zasadach demokracji deliberatywnej. Współczesne teorie kultury coraz częściej są skłonne traktować naród jako ekwiwalent społeczeństwa obywatelskiego, jako wspólnotę kulturowo-polityczną, wspólnotowo-zrzeszeniową, ale nie homogeniczną, monocentryczną, podporządkowaną historycznemu celowi grupowemu całość narodową. W ujęciach tych, opartych na postmodernistycznej refleksji i krytyce wcześniejszych ujęć systemowych, modernistycznych, funkcjonalistyczno-strukturalistycznych, historycznych, pojawiają się pojęcia „kultury politycznej”, „poprawności politycznej”, „społeczeństwa obywatelskiego”, „demokracji uczestniczącej”. Analizom natury społeczeństw obywatelskich towarzyszą w najnowszych teoriach kultury orientacje nominalistyczne, liberalne, policentryczne, polisemiczne, transgresyjne, heterogeniczne i egzogenne. Perspektywa teoretyczna w sposobach ujmowania roli państwa i organizacji politycznej w kulturze coraz częściej sprowadza się do wyróżnienia podmiotowo traktowanego społeczeństwa obywatelskiego jako postnarodowej, postnowoczesnej formy organizacji sieci interakcji międzyludzkich. Najnowsze teorie kultury kwestionują z zasady monocentryczne dwudziestowieczne teorie narodu-państwa i tworzone przez nie modele władzy, traktując je jako punkt wyjścia dla nowych, krytycznych interpretacji. Według cytowanego już antropologa:

Odrzucenie jednej metanarracji – postępu czy też entropii – nie oznacza, że zaprzecza się istnieniu globalnego procesu, który się rozszerza, choć

nierównomiernie. Świat jest coraz bardziej połączony, choć nie zjednoczony, pod względem gospodarki i kultury. Lokalne partykularyzmy nie są propozycją ucieczki. W rzeczywistości historie współczesności opowiadane przez etnografię są prawdopodobnie skazane na oscylowanie między dwiema metanarracjami: jedna z nich to metanarracja homogenizacji i zaniku, druga – wyłaniania się różnic i wynalazków kulturowych⁶⁴.

Jednym z instrumentów kształtowania polityki wielokulturowości, zasad tolerancji dla odmienności oraz akceptacji, a nawet afirmacji mniejszości i subkultur jest kultura polityczna, ta zaś w społeczeństwach wielokulturowych przybiera postać polityki dialogu międzykulturowego.

We współczesnych teoriach wielokulturowości krytykuje się model demokracji liberalnej, monocentrycznej, związanej z ideą i dominacją hegemonicznej grupy kulturowej, jaką jest naród. Społeczeństwa obywatelskie coraz bardziej się różnicują strukturalnie i kulturowo. Państwa, systemy organizacji politycznej obejmują różnorodne, odrębne i odmienne kulturowo zbiorowości, reprezentujące różne grupy interesów i systemy wartości. Podstawą funkcjonowania systemu demokratycznego jest, z jednej strony, legitymizacja państwa i instytucji politycznych, całej infrastruktury organizacyjnej, włącznie z policją i armią, z drugiej – reprezentowane przez obywateli postawy afirmatywne. Koncepcje pluralizmu i dialogu międzykulturowego czynią z podmiotowej, czynnej i krytycznej postawy najważniejszy element kultury politycznej jako warunku prawidłowego funkcjonowania demokracji. Odwołują się do teorii ponowoczesności, postnarodowości, opierając swoje dyskursy na poliarchicznym, wielokulturowym statusie państw i społeczeństw obywatelskich. Narracje polityczne w złożonych społeczeństwach wielokulturowych powinny uwzględniać udział wszystkich jednostek i grup składowych, także tych, które wcześniej wykluczano czy którym ograniczano obywatelską podmiotowość. Prekursorami tego typu myślenia byli między innymi Alvin Toffler i Jürgen Habermas. Alvin Toffler propagował wielokulturowy model demokratyczny, w którym większość ma chronić i wspierać mniejszości kulturowe⁶⁵. Jürgen Habermas wprowadził do naukowego dyskursu model „demokracji deliberatywnej”, alternatywnej i krytycznej w stosunku do monocentrycznej demokracji liberalnej.

⁶⁴ J. Clifford, *Kłopoty z kulturą. Dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*, przeł. E. Dżurak, J. Iracka, E. Klekot i in., Warszawa 2000, s. 25.

⁶⁵ Zob. A. Toffler, *Trzecia fala*, przeł. E. Woydyłło-Osiatyńska, M. Kłobukowski, Warszawa 1997.

Odchodzi w nim od zasad paternalistycznej, monocentrycznej dominacji jednej grupy kulturowej i przyjmuje poliarchiczną, pluralistyczną strukturę społeczeństwa obywatelskiego. Utrzymuje on, że model demokracji deliberatywnej będzie funkcjonował prawidłowo

tylko wtedy, gdy dojdzie do owej wspólnej gry między zinstytucjonalizowanym kształtowaniem poglądów i woli z jednej strony, oraz z nieformalną jawną komunikacją – z drugiej, obywatelstwo także dzisiaj będzie mogło znaczyć więcej niż tylko zbiór przedpolitycznych jednostkowych interesów i bierne korzystanie z paternalistycznie nadanych praw⁶⁶.

Partycypacja deliberatywna to nic innego jak współsprawowanie władzy także przez grupy mniejszościowe, peryferyjne, zakładająca nie tyle proporcjonalny, ile wynikający z politycznej poprawności postliberalny, opiekuńczy model państwa. Konsekwencją przyjęcia takiego rozumienia demokracji konsocjacyjnej, deliberującej prawa członków wszystkich segmentów strukturalnych i składników kulturowych społeczeństw obywatelskich, są zjawiska transgresji.

Transgresja to tendencja, proces, zjawisko polegające na przekraczaniu granic kulturowych zarówno w sensie dosłownym, jak i metaforycznym. Transgresja kojarzy się z transkulturowością, transseksualizmem, ponowoczesnością, poststrukturalizmem, nowymi ruchami społecznymi. Transgresja przejawia się w kulturze jako zjawisko nowej fali, wyrastającej z nihilizmu, dekadentyzmu i krytycyzmu zakorzenionych w refleksji postmodernistycznej. Kultura nowej fali jest z zasady obrazoburcza, kontestacyjna, innowacyjna, prowokatorska. Istnieje także dzięki mass mediom i wirtualnej przestrzeni. Nie uznaje żadnych granic. Współczesne modele pluralizmu i dialogu międzykulturowego włączają jednak do udziału w polityce i we władzy wszystkie grupy kulturowe, także te biorące początek z kontestacji, krytyki i obywatelskiego nieposłuszeństwa.

⁶⁶ J. Habermas, *Obywatelstwo...*, *op. cit.*, s. 24.

ANALYTICAL DIMENSIONS OF THE INTERCULTURAL RELATIONS

Abstract: In the globalizing world contacts and connections among individuals and groups, communities and nations, businesses and enterprises undergo constant changes and modifications. The technological progress and technological development, including *inter alia* IT and modes of transport, make the intercultural encounters easier, faster and more common. This in turn creates a broad spectrum of cultural constellations seen in various dimensions of human activity. The article provides a well-developed proposition of an analysis constructed specifically for cultural studies, particularly dedicated to intercultural relations.

Key words: intercultural relations, agents of relations, multiculturalism, pluralism